

37. ชื่อเรื่อง จาก "หนังสือбуд" สู่ "หน้ากระดาษ" ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมวรรณกรรม
ของภาคใต้กับภาคกลาง

ผู้แต่ง วิมลมาศ ปฤชากุล

สถานที่พิมพ์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. คณะศึกษาศาสตร์

ปี พ.ศ. 2556

ชนิดเอกสาร บทความ

วัฒนธรรมการเขียนบันเทิงคดีของภาคใต้ในยุคแรกนั้นสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับความเป็นสังคมเกษตรและสังคมเมืองท่า กล่าวสำหรับความเป็นสังคมเกษตรแล้วได้เอื้อให้เกิดวรรณกรรมหรือประเพณีมุขปาฐะที่หลากหลาย มีทั้งที่สร้างและใช้เพื่อความบันเทิงในยามว่าง ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมหรือประเพณีมุขปาฐะที่หลากหลาย มีทั้งที่สร้างและใช้เพื่อความบันเทิงในยามว่าง ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรม ตลอดจนใช้เพื่อการสื่อสารและกล่อมเกลாதงสังคม วรรณกรรมมุขปาฐะเหล่านี้ได้แก่ เพลงนา เพลงกล่อมเด็ก เพลงบอก หนังสือตะลุง มโนราห์ บทสวดทำขวัญ เป็นต้น วรรณกรรมมุขปาฐะสังสม และสืบทอดผ่านการบอกเล่า กระทั่งได้มีการรวบรวมขึ้นอย่างเป็นหมวดหมู่ครั้งแรกในช่วงปลายทศวรรษ 2470 จนเพิ่มจำนวนและมีลักษณะเป็นงานทางวิชาการมากขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา สำหรับวรรณกรรมลายลักษณ์นั้น ในยุคนี้ชาวใต้ยังคงนิยมจารลงใน “หนังสือбуд” โดยจะใช้บันทึกทั้งวรรณกรรมศาสนา กฎหมาย ตำรายา ตำราดูช้าง ตลอดจนวรรณกรรมประโลมโลก อย่างไรก็ดี วรรณกรรมลายลักษณ์ก็เป็นสิ่งสำคัญที่เอื้อให้เกิดการสร้างสรรคความแปลกใหม่ให้แก่ประเพณีมุขปาฐะด้วย กล่าวคือในการสวดหนังสือซึ่งชาวบ้านภาคใต้นิยมทำกันในยามว่างจากงานนา หรือในช่วงเวลาที่ไปทำบุญที่วัด (เรียกว่าการสวดโอ้เอ้วิหารราย) วรรณกรรมที่นิยมนำมาสวดก็คือวรรณกรรมที่จารลงในหนังสือбуд การเสพวรรณกรรมเช่นนี้ทำให้วรรณกรรมลายลักษณ์จากหนังสือбудแพร่กระจายเข้าสู่กลุ่มคนที่ไม่รู้หนังสือได้เป็นอย่างดี เพราะชาวบ้านสามารถจดจำเรื่องราวหรือคำกลอนที่ไพเราะหรือประทับใจจากหนังสือสวดได้ วรรณกรรมลายลักษณ์ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นโดยกวีท้องถิ่นเอง หรือวรรณกรรมที่แพร่กระจายมาจากท้องถิ่นอื่นจึงสามารถแพร่กระจายไปสู่สังคมภาคใต้อย่างกว้างขวางผ่านกิจกรรมการเสพนั่น นอกจากนี้ ความเป็นสังคมเมืองท่าของภาคใต้ก็ทำให้มีการส่งผ่านวรรณกรรมจากภูมิภาคอื่น โดยเฉพาะกรุงเทพฯ ลงสู่ภาคใต้เป็นจำนวนมาก จึงไม่น่าแปลกใจที่วรรณกรรมของสุนทรภู่เช่นเรื่อง พระอภัยมณี โคบุตร ลักษณะวงศ์ จะกลายเป็นวรรณกรรมยอดนิยมของชาวภาคใต้ โดยเฉพาะบริเวณภาคใต้ตอนกลาง แม้ว่าชาวบ้านในยุคนี้จะไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ แต่การสวดอ่านก็ทำให้เกิดความแพร่หลายของวรรณกรรมลายลักษณ์จนกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรควรรณกรรมของคนในท้องถิ่นเองในเวลาต่อมา –พัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีการพิมพ์ในประเทศไทยเริ่มมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเติบโตเป็นลำดับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนี้มีหลักฐานว่าจำนวนโรงพิมพ์ในกรุงเทพฯ มีมากถึง 8 แห่ง (ตัวเลขเดือนมิถุนายน 2416 อันอยู่ในช่วงต้นรัชกาลที่ 5) พัฒนาการทางการพิมพ์ดังกล่าว เมื่อได้รับสนับสนุนด้วยการคมนาคมที่ใกล้ชิด

ระหว่างภาคใต้กับกรุงเทพฯ ผ่านช่องทางหลักๆ 2 ช่องทางด้วยกัน คือการเดินทางเรือเมล์สายกรุงเทพฯ-กลันตัน ซึ่งเปิดดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. 2432 การเดินทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงปัตตานีในปี พ.ศ. 2459 ทำให้หนังสือที่พิมพ์จากกรุงเทพฯ แพร่กระจายลงสู่ภาคใต้ ประกอบกับห้วงเวลานั้นกรมไปรษณีย์ก็ได้เริ่มเปิดดำเนินการโดยจัดหาเรือกลไฟมาเดินรับส่งลงใต้ไปรษณีย์ สิ้นค้า และคนโดยสาร และจัดส่งไปรษณีย์ประเภทจดหมายใส่ซองปิดผนึก ไปรษณีย์บัตร หนังสือพิมพ์จดหมายเหตุ และหนังสือพิมพ์อื่นๆ บริบทการพัฒนาการด้านสื่อสารเหล่านี้จึงมีส่วนให้เกิดการถ่ายทอดวรรณกรรมจากส่วนกลางเข้าสู่ภาคใต้ตอนกลางมากขึ้น น่าเชื่อว่าผลงานของสุนทรภู่และนามของท่านซึ่งเคยเป็นที่นิยมและรู้จักกันในหมู่ผู้รู้หนังสือและชนชั้นกระฎุมพีในเมืองหลวงแพร่กระจายออกไปถึงภาคใต้มากขึ้นก็ในระยະนี้ ทำให้แม้แต่คนไม่รู้หนังสือก็สวดนิยายคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีได้เป็นฉากๆ ขณะที่วรรณกรรมนิราศเรื่องเด่นๆ ของสุนทรภู่ เช่น นิราศเมืองเพชร นิราศพระบาท นิราศอิเหนา นิราศเมืองแกลง และนิราศวัดเจ้าฟ้าก็ติดปากติดหูผู้คนในภาคใต้ตอนกลางเช่นกัน –การแพร่กระจายของวรรณกรรมจากภาคกลางลงสู่ภาคใต้นี้เข้มข้นยิ่งขึ้นหลังจากผู้อ่านในกรุงเทพฯ ที่เคยนิยมหนังสือวัดเกาะเป็นอย่างมากในช่วงทศวรรษ 2440-2460 หันเหความสนใจไปหาวรรณกรรมสมัยใหม่ ซึ่งเริ่มมีบทบาทโดดเด่นขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา ในช่วงแรกๆ นั้นหนังสือหรือเอกสารที่ส่วนกลางส่งลงไปยังภาคใต้มักเป็นเอกสารทางราชการเป็นส่วนใหญ่ แต่เมื่อหนังสือวัดเกาะเริ่มไม่ได้รับความสนใจจากตลาดในกรุงเทพฯ หนังสือเหล่านี้ก็ขยายตลาดลงไปสู่ภูมิภาค เพราะชนบทยังไม่ได้รับอิทธิพลจากหนังสือร้อยแก้วและชีวิตสมัยใหม่ซึมซับเข้าไปเหมือนวิถีของคนในเมืองหลวง สุดจิตต์ รินทกุล เจ้าของโรงพิมพ์วัดเกาะรุ่นสุดท้ายกล่าวว่าหนังสือจากโรงพิมพ์วัดเกาะที่ส่งไปขายตามต่างจังหวัดนั้นที่ขายดีที่สุดก็คือทางภาคใต้ ความนิยมของผู้อ่านในท้องถิ่นต่างจังหวัดต่อหนังสือร้อยกรองของวัดเกาะดังกล่าวนี้ดำเนินมาอย่างสืบเนื่อง จนถึงทศวรรษ 2500 ครั้งหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2490 เมื่อโรงพิมพ์วัดเกาะเห็นว่าวัฒนธรรมการเขียนการอ่านร้อยแก้วในเมืองหลวงและปริมณฑลแพร่หลายเป็นอย่างมากแล้ว จึงได้ทดลองพิมพ์เรื่อง ปลาบู่ทองเป็นร้อยแก้วขึ้นจำหน่ายบ้าง ปรากฏว่าตลาดท้องถิ่นต่างจังหวัดไม่ซื้อร้อยแก้วเรื่องนี้เท่าที่ควร จึงต้องหันกลับมาพิมพ์เป็นฉบับร้อยกรองอีกครั้ง –เมื่อพิจารณาขอบของการเขียน การพิมพ์และการเสพวรรณกรรมในชุมชนบริเวณนี้ก็พบว่ามีการคล้ายคลึงกับชนบทของวรรณกรรมภาคกลาง ดังเช่นหนังสือบุตจำนวนหนึ่งมีบทกลอนเชิญชวนและอวยพรผู้ซื้ออ่านเหมือนกับที่ปรากฏในปกหน้าและปกหลังของหนังสือวัดเกาะ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าขณะที่วรรณกรรมส่วนกลางแพร่กระจายลงมายังภาคใต้นั้น การเสพและการสร้างสรรค์วรรณกรรมของภาคใต้อย่างดำเนินไปในชนบทเดิมคือการจารและการสวดจากหนังสือบุต จนเมื่อวัฒนธรรมหนังสือพิมพ์ลงสู่ท้องถิ่น ท้องถิ่นจึงพยายามปรับตัวด้วยการทำให้กลายเป็นท้องถิ่นไปในที่สุด นั่นคือกลืนเนื้อหาของวรรณกรรมพิมพ์แบบใหม่เข้าไปสู่วัฒนธรรมการสร้างและการเสพแบบดั้งเดิมของตน ทั้งด้วยการจารึกหนังสือวัดเกาะลงหนังสือบุต การใช้หนังสือวัดเกาะไปเป็นหนังสือสวดและการแสดงหนังตะลุงโดยอาศัยเรื่องราวจากหนังสือวัดเกาะกลายเป็นท้องถิ่นดังกล่าวนี เป็นช่องทางให้การแพร่กระจายของวรรณกรรมจากภาคกลางลงสู่ชาวนาชาวไร่มากยิ่งขึ้น เพราะบรรดา

ศิลปินพื้นบ้าน เช่น นายหนังตะลุง มโนห์รา นักสวดมลาย นำเอาวรรณกรรมนิทานจากภาคกลาง เหล่านี้ไปร้องและไปเล่น –เมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาถึงชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในปี พ.ศ. 2469 หนังสือวัดเกาะยังเป็นแนวทางให้โรงพิมพ์ในจังหวัดสงขลาจัดพิมพ์วรรณกรรมที่เขียนโดยคนท้องถิ่น ขึ้นจำหน่ายบ้าง ดังปรากฏว่ามีหนังสือกลอนหนังตะลุง และกลอนนิราศแต่งโดยคนสงขลาและระโนด อยู่หลายสิบเล่มในห้องสมุดของเอนก นาวิกมูล ในห้องวรรณกรรมสถาบันทักษิณคดีศึกษา และห้องสมุดวัดมัสยิดมิมาวาสารวิหาร จังหวัดสงขลา หนังสือเหล่านี้มีวิธีการพิมพ์ วิธีการออกแบบปก ตลอดจนคำโฆษณาเชิญชวนที่เห็นได้ชัดเจนถึงอิทธิพลของหนังสือโรงพิมพ์วัดเกาะ เมื่อพิจารณาจาก จำนวนครั้ง จำนวนเล่ม และจำนวนตอนที่พิมพ์ เช่น บางเรื่องเขียนต่อเนื่องถึง 35 เล่มจบ ทั้งยังพิมพ์ซ้ำเป็นครั้งที่ 2-3 แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมของนักประพันธ์ในท้องถิ่นเหล่านี้ได้รับความนิยมจากผู้อ่านในท้องถิ่นสูงมาก –ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่า ภายหลังจากที่วรรณกรรมภาคกลางเข้าไปแพร่หลายจนกระตุ้นการบริโภควรรณกรรมให้เกิดขึ้นขนานใหญ่ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา กระทั่งเมื่อเทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาสู่ท้องถิ่นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา การบริโภควรรณกรรมภาคกลาง ซึ่งเข้มข้นมาแล้วในห้วงเวลาก่อนหน้านั้นก็กลายเป็นแรงบันดาลใจต่อการสร้างสรรค์และการแสดงผลงานของนักประพันธ์และคนในท้องถิ่นให้สูงขึ้นไปอีก ดังเช่น ฉั่ว ทิพย์วารี ศิลปินและกวีพื้นบ้านคนสำคัญคนหนึ่งของจังหวัดสงขลาได้เล่าถึงอิทธิพลนี้ว่า ความชอบในการแต่งบทกลอนของเขานั้นถูกปลูกฝังมาจากการอ่านหนังสือ เช่น พระอภัยมณี ลักษรวงศ์ นิราศเดือน สุภาจิตสอนหญิง นิราศภูเขาทอง ให้ผู้ใหญ่ฟังจนสร้างความรู้สึกรักชอบและประทับใจในบทกลอนทำให้ซึมซับเข้าไปอยู่ในความทรงจำประสมประสานกับความรักความชอบในความงามของกาพย์กลอนท้องถิ่นที่ได้ฟังอยู่เนืองๆ มาแล้วแต่เดิม ทั้งผลงานของกวีท้องถิ่น และกลอนนิยายหนังตะลุง ทำให้เขาคิดสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมหนังตะลุงและวรรณกรรมนิราศของตนเองขึ้นมาบ้าง กล่าวได้ว่าพัฒนาการด้านเทคโนโลยีการพิมพ์ และความแพร่หลายของการเสพวรรณกรรมของภาคใต้ในห้วงเวลานี้ยกระดับให้การสร้างสรรค์วรรณกรรมในระยะนี้กลายเป็นอาชีพได้เลยทีเดียว นักประพันธ์หลายท่านซึ่งมีชื่อเสียงยาวนานตั้งแต่ทศวรรษ 2470-2500 เช่น แดง สุวรรณบัณฑิต (แดง นักปราชญ์) และเสื่อ ขำนาญภักดี (เสื่อ ดอนคัน) สามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการเขียนเพียงอย่างเดียว นักประพันธ์คนอื่นๆ แม้จะมีอาชีพอื่นเป็นหลัก เช่น ทำนา ค้าขาย หรือรับราชการครู แต่เมื่อประสบวิกฤติจากงานอาชีพหลัก หลายคนก็หันมาหาการประพันธ์อย่างจริงจัง เพื่อหารายได้เลี้ยงตัวเองและครอบครัว นอกจากนั้น ความนิยมในการเสพและสร้างวรรณกรรมในภาคใต้ห้วงเวลานี้ ยังทำให้โรงพิมพ์วัดเกาะสนใจที่จะตีพิมพ์งานของนักเขียนภาคใต้ เพื่อส่งกลับไปขายในภาคใต้อีกด้วย โดยในช่วงต้นทศวรรษ 2500 จังหวัดศรีสะเกษกุลผู้เขียนนิราศสงขลา และนิยายคำกลอนหลายเรื่องได้รับการติดต่อจากโรงพิมพ์วัดเกาะซื้องานเขียนไปตีพิมพ์ นิยายคำกลอนเรื่องนี้ไม่เป็นกลอนจักรๆ วงศ์ๆ แบบเดิม แต่ผูกเป็นนิยายรักขึ้นมาจากเหตุการณ์และตัวละครร่วมสมัย (ในลักษณะเดียวกับเนื้อหาในวรรณกรรมร้อยแก้วของภาคกลาง) โดยยังคงเขียนในรูปแบบคำกลอนเพื่อให้สอดคล้องกับความนิยมของผู้เสพท้องถิ่น คำกลอนเล่มนี้จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นนิยายคำกลอนที่ไม่เพียงแสดงให้เห็นความก้าวหน้าของนักเขียนในภูมิภาคใต้ที่ตระหนัก

ถึงความสำเร็จของการทำให้เป็นท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเป็นการเตรียมความพร้อมสร้างความคุ้นเคย หรือชักนำผู้อ่านในชนบทภาคใต้เข้าสู่เนื้อหาใหม่ของวรรณกรรมที่เขียนขึ้นโดยนักเขียนท้องถิ่นอีกด้วย